

VESNA BERIĆ-ĐUKIĆ, NOVI SAD

LEKSEMI NEMAČKOG POREKLA U »SRPSKOM KUVARU«
IZ 1855. GODINE I NJIHOVA LINGVISTIČKA ADAPTACIJA

1.1. Proces preuzimanja strane leksike predstavlja bez sumnje jedan relativno sasvim uobičajen način proširenja leksičkog fonda, s obzirom da nema jezika bez aloglotskih elemenata odnosno tzv. »čistih jezika« — bez strane leksike. Postojeća istraživanja usmerena su na određeni korpus. Istraženo je strogo omeđeno područje, s obzirom da je u pitanju jedna manje-više stručna knjiga, izdata polovinom XIX veka: Srpski kuvar.¹

1.2. Izdvojeni posebni terminološki kulinarski korpus sačinjava 54 leksema². Ovak je mali broj leksema, i to u jednom delu, sasvim je razumljiv, ako se ima na umu činjenica da su sistemi za označavanje tekovina materijalne kulture uopšte vrlo prijemčivi za strane uticaje, utoliko pre što je najčešće u pitanju proširenje fonda tekovina pa samim tim i pojmova materijalne kulture. Ovo obogaćivanje, sasvim nezavisno od jezičnog područja, neizbežno donosi sobom i nove oznake odnosno lekseme.

S druge strane stoji činjenica da je delo, kako sam autor već na naslovnoj strani navodi, nastalo »po nemačkom kohbuhu« i to »iz razny nemački o hudožestvu kuvanja dejstvujući knjiga, sabran, i čerez dovoljno iskustva pravilno ispitan«.

¹ Serbskij kuvar (po nemačkom koh-buhu), trudom jeromonaha manastira Krušedola Jeroteja Draganovića (vidi dodatak na kraju članka) u Novomsadu, Troškomo Ignacija Fuhsa, knjižara, Pečatano knjigopečatnom I. K. Soprona u Zemunu, 1855. str. 120. — Radi potpunije slike treba još dodati da ovo delo na području Vojvodine predstavlja drugu do sada poznatu knjigu te vrste u XIX veku. Prethodi joj »Povarnaja knjiga, po nemeckom kohbuhu« od Gavrila Hranislava, prevod sa nemačkog, izdata u Budimu 1804—1805. godine. Gavriilo (Georgije) Hranislav (Ruma, 1775 — Novi Sad, 1843) bio je inače episkop bački 1839—1843. — Sledeće delo je »Veliki srpski kuvar od Katarine-Popović-Midžine, izdat u Novom Sadu 1877. godine (IV izdanje, Novi Sad, 1911), inače poznat pod imenom »Midžinčin kuvar«. Godine 1913. objavljen je u Novom Sadu »Praktični kuvar« Sofije Mirković-Maksimović, itd.

² Ajngemahtes (34), ajs (94), ajsenkraut (113), ausbruh (84), aušteher (58), baklefel (106), blehan (25), braun (94), gerirte (79), geršla (6), gefrorenes (99), dunstu, dinstuju* (63,26), keleraba (25), knedle (6), krapfen aušteher (58), krofne (58), lincertajg (89), lorber (47), lot (52), lungenbratne* (34), mandel šnite (88), mundmel (48), najgevir* (41), oberst (11), piksla (100), pokeraj (61), rostbraten (26), sajtlík* (7), semel prezl (33), sulc (95), supentopf* (59), tal (75), farba* (94), federmeser (108), flis-papir (58), frižko (23), funta* (9), hajsabgesoten (34), holajzen (25), holifne (86), holba* (9), cvibak (91), celtna* (90), cukerbekeraj (87), cušpajzi (24), šajterhauften (56), šne (7), šneber (7), šnep (74), šnitling (23), špicast (32), špric krofne (59), štirka (79), štrafna (89). Svi leksemi obeleženi * javljaju se više puta.

2.0. Na osnovu analize leksike nemačkog porekla u okviru teksta mogu da se uoče dve grupe leksema.

2.1.1. Nezavisno od toga da li se nalazi u naslovu odeljka ili u samom tekstu recepta, sam leksem je dat paralelno odnosno dvojezično i to tako što srpskom nazivu sledi nemački naziv ali transkribovan građanskom ćirilicom, kao što je inače i celo delo napisano, npr. *probodac*³ (*aussteher*), *sneg* (*šne*), *lungenbraten* (*goveđa pečenica*) ili *prskane krofne* (*špric krofne*). Autor je izlažući svoju materiju zapravo davao svoje ili možda postojeće prevode određenih neophodnih termina, s obzirom da domaći termini, po svojoj prilici, nisu postojali. Ovakvo davanje jednog termina uporedo sa prevodnim ekvivalentima, nije nepoznato ni kasnijim delima ove vrste, s obzirom da i Midžnica (vidi Nap. 1) za niz neophodnih termina daje prevodne ekvivalente, npr. *poljska salata* (*Feldsalat*), *sladoled* (*Gefrorenes*), *salamura* (*Beize*)⁴.

2.1.2. Ovu grupu leksema sačinjavaju: *ajngemahtes* — umokci (nem. *Eingemachtes*), *baklefel* — pecivna kašika (nem. *Backlöffel*), *dunst* — para (nem. *Dunst*), *krafen aussteher* — probodac (nem. *Krapfen Ausstecher*), *lungenbratene* — goveđa pečenica (nem. *Lungenbraten*), *mundmel* — brašno⁵ (nem. *Mundmehl*), *oberst* — povlaka (*Oberst*), *semel prezl* — zemične mrvice (nem. *Semmelbrösel*), *supentopf* — činija za supu (nem. *Suppentopf*), *hajsabgesoten* — vreloprekuvano (nem. *Heissabgesotten*)⁶, *hausenblater* — morune bešika (nem. *Hausenblase*), *holajzen* — alat (nem. *Hohleisen*), *cukerbekeraj* — šćerno testo (nem. *Zuckerbäckerei*), *saiterhaufen* — sgorelište⁷ (nem. *Scheiterhaufen*), *šne* — sneg (nem. *Schnee*), *šnep* — šljuka (nem. *Schnepfe*), *špric krofne* — prskane krofne (nem. *Spritzkrapfen*).

2.1.3. Sve replike predstavljaju prevodne ekvivalente modela s tim što je »cukerbekeraj« zaista »šćerno pecivo«. Ulazeći u morfološki sistem sva maskulina jezika modela ostala su maskulina, osim *špric-krofne*: postalo femininum. Tri modela feminina postaju u jeziku replike maskulina (*hausenblater*, *cukerbekeraj* i *šnep*), kao što i pet neutra postaje maskulinum. Principijelno iste rezultate dalo je i jedno ranije ispitivanje jezičkog materijala većeg korpusa modela⁸.

2.1.4. Prilagođavajući se fonološkom sistemu jezika replike akustična imitacija — ovde verifikovana samo na ortografskom nivou — dovela je do

³ Predmet zaista predstavlja »alat za kuhinju« — za pravljenje rupa u povrću ili voću da bi moglo da se ispuni nekom kulinarskom masom.

⁴ o. c., 37m 51, 142.

⁵ *Mundmel* je vrsta najfinijeg brašna. »...eine besonders im Oberdeutschen übliche Benennung des feinsten Weizenmehles, so wie es zu den Semmeln für fürstliche Tafeln gebraucht wird.« — up. Adelung, J. Chr.: *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*, III/314, Wien, 1808.

⁶ Naziv jela u čijoj osnovi leži glagol »absieden«. Prvi deo čini adj./adv. »heiss« i part. perf. »abgesotten«.

⁷ Naziv za vrstu kolača.

⁸ Berić-Đukić, V., *Lingvistička adaptacija nominalnih pozajmljenica iz nemačkog jezika u predvukovskom periodu*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, MSC, 1978/8, 189—200; ib., *Rod nominalnih pozajmljenica iz nemačkog jezika i germanizmi u »Čadoljubu«*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, MSC, 1983/13, 77—87.

supstitucije fonema modela najbližim fonemom u srpskohrvatskom jeziku. Princip supstitucije konsonanata i vokala jezika modela isti je sa principom koji je obradila H. Striedter-Temps⁹.

2.1.5. Svi navedeni leksemi su prevedeni za potrebe knjige. Odmah se postavlja pitanje da li su ovi leksemi nastali u trenutku potrebe i potom nestali ili predstavljaju sastavni deo današnjeg kulinarskog vokabulara. U jednoj grupi su leksemi verifikovani u RMSH¹⁰ kao leksem »dunst«¹¹, »šne«¹² i »špric-krofne«¹³, ali i ne samo u rečniku¹⁴. Za leksem »mundmel« /inače vrsta najfinijeg brašna/ navodi Schneeweis¹⁵ da se u obliku »mundmelja« koristi u Prigorju, a oblik »mutmelj« navodi Trivunac¹⁶. Leksem »lungenbraten« ne navodi RMSH, kao ni V. Mihajlović u »Građi...«, ali je upotrebljen u Midžinicinom kuvaru¹⁷, kao i u kuvaru V. Totović¹⁸, a registruje ga i Schneeweis¹⁹.

2.1.6. Na osnovu analize upravo citiranih leksema može sa sigurnošću da se kaže da jesu nastali u trenutku potrebe, ali da i dalje postoje kao deo kulinarske terminologije. Činjenica da su neki leksemi iz druge grupe, kao npr. supentopf, cukerbekeraj ili holajzen registrovani u stručnoj literaturi²⁰ kao postojeće pozajmljenice još uvek ne predstavlja verifikaciju njihovog postojanja niti negira njihovu sporadičnu kolokvijalnu upotrebu.

2.2. Drugu grupu leksema^{20a} sačinjavaju one pozajmljenice koje su uklopljene u tekst bez ikakvog daljeg obaveštenja, s obzirom da autor verovatno sa sigurnošću pretpostavlja da su u pitanju nazivi sasvim poznati čitaocu

⁹ Striedter-Temps, H.: *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, Berlin, 1958 (skraćena: HST)

¹⁰ Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, Matica srpska — Matica hrvatska, knj. 1—3, Novi Sad—Zagreb, 1967—1969, knj. 4—6, Novi Sad, 1971—1976 (skraćena: RMSH).

¹¹ o. c., I, 806

¹² Schneeweis, E.: *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen*, Berlin, 1960, 30 (skraćena: Sch)

¹³ RMSH, VI, 998

¹⁴ Leksem »dunst« nije zabeležen u nominalnom, već samo u verbalnom obliku u »Građi za rečnik stranih reči u predvukovskom periodu« Velimira Mihajlovića (Novi Sad, 1972, 147 /skraćena: VM/), s tim da je reč zabeležena već 1805. godine. U Midžinicinom kuvaru (1911, 119) naveden je u verbalnom obliku »dinstuje«, u »Vojvođanskom kuvaru« V. Totović (Novi Sad, 1982, 14) kao »dinstanje«, a u »Srpskom kuvaru« Zlatije Prodanović-Mladenov (Beograd: BIGZ, 1984, 329) ponovo u verbalnom obliku. — Leksem »šne« nije zabeležen u VM, ali se nalazi kao deo naziva domaće poslastice »šne-nikle«. Upr. »Srpski kuvar« Z. Prodanović-Mladenov, 558. — Leksem »špric-krofne« navodi VM (790) da je zabeležen već 1757. godine, a kao kulinarski termin javlja se u Midžinicinom kuvaru, 525, »Vojvođanskom kuvaru«, 89 i »Srpskom kuvaru«, 538.

¹⁵ Sch., o. c., 30

¹⁶ Trivunac, M., *Nemački uticaji u našem jeziku*, Strani pregled (Beograd), 1937, 41

¹⁷ o. c., 528

¹⁸ o. c., 54

¹⁹ o. c., 69

²⁰ Sch., o. c., 10, 68, 49, HST, o. c., 191, 112, 137.

^{20a} O ovim leksemima neće biti reči in toto, s obzirom da su ih obradili HST, Sch ili Trivunac, sem pojedinačno.

(koga u predgovoru imenuje kao »dražajši čitatelj«, »podmladak srbskij«), npr. geršla, federmeser, holba satlik, tal ili keleraba.

Znači da su ovi leksemi navedeni odnosno uklopljeni u tekst bez paralelnog naziva na nemačkom jeziku. To govori u prilog činjenici da su po svoj prilici predstavljali deo kolokvijalne leksike poznate čitaocu kome su bile namenjene.

Na temelju analize ove skupine leksema s leksikografskog aspekta oni su svrstani u više grupa.

2.2.1. Prvu grupu sačinjavaju leksemi koji nisu zabeleženi kod Vuka²¹, ali su zabeleženi u RMSH, s tim da se izdvajaju dve podgrupe:

- a. leksemi verifikovani kod VM i
- b. oni koji se ne nalaze u VM²².

a. Ova grupa obuhvata osam leksema (blehan /danas: plehan/, keleraba, knedle, lorber, farba, flis-papir, cvibak, špicast) čije je postojanje kao leksema zabeleženo²³ već krajem XVIII ili početkom XX veka, ali ih Vuk nije obuhvatio u svom Rečniku. Međutim, i pored toga može da se kaže da su sve ove reči navedene u RMSH i da predstavljaju deo uobičajene kolokvijalne leksike.

b. Leksemi ove grupe nisu zabeleženi kod VM, ali njihovo postojanje je zabeleženo u RMSH²⁴ (ausbruch, geršla, najgevirn /danas: najkvirc/, pac, piksla, sulc, cušpajz, štrafna), s tim da je i za ovu grupu, naravno pojedinačno, navedeno da su u pitanju reči nemačkog porekla.

Ne zalazeći u pitanje frekventnosti upotrebe pojedinih leksema (a to ovde i nije tema) jedan od njih ima posebne karakteristike. Naime jedan model čije je osnovno značenje »nagrizanje«, dao je dve replike: nem. Beiz: 1. kulinarski termin: pac i 2. zanatski termin: Bajc²⁵.

2.2.2. Ovu grupu sačinjavaju leksemi zabeleženi i kod Vuka i u RMSH: lot, sajtlík, tal, friško, funta, holba, štrika, od kojih se pojedini koriste u standardnom, a izvesni u narodnom govoru²⁶.

U vezi sa leksemom »funta« treba podvući sledeće. U svim ovde konsultovanim delima stoji da je navedeni leksem preuzet iz engleskog jezika, što je bez sumnje nesporno ako je reč o indirektnom poreklu. Međutim, kako je u pitanju pozajmljenica, onda je očito da je pozajmljena iz nemačkog jezika, upravo s obzirom na izgovor: engleski [paund] — srednjevisoko-

²¹ Karadžić, Vuk St.: Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima, 1935, Beograd (skraćena: Vuk).

²² »Građa ...« V. Mihajlovića je uzeta kao kriterij verifikovanosti leksičkog materijala, s obzirom da je delo nastalo ekscerpcijom brojnih pisanih izvora (preko 160) nastalih u predvukovskom periodu od 1660. do 1816. godine.

²³ blehan odnosno bleh: 1767; keleraba: 1805; knedle: 1805; lorber: 1791; farba: 1724; flispapir: 1748; cvibak: 1802; špicast odn. špic: 1768, VM.

²⁴ ausbruch: o. c., I/109; geršla, o. c., I/479; najkvirc: o. c., III/548; pac: o. c., IV/367; bajc: o. c., I/128; piksla: o. c., IV/421; sulc: o. c., VI/79; cušpajz: o. c., VI/831; štrafna: o. c., VI/1017.

²⁵ Vidi Nap. 24.

²⁶ Up. Vuković, G., Neki sociolingvistički aspekti proučavanja terminologije, Godišnjak SDPLJ, 4—5, 1980—81, 381—383.

nemački pfunt, a postoji navod da je zabeležena već 1425. godine²⁷. Nem. grupa »pf« reflektuje se u srpskohrvatskom kao »f«²⁸.

2.2.3. Veoma mali broj leksema nije zabeležen ni kod Vuka, ni u RMSH: obtrajbuj²⁹, rostbraten, federmeser, šnitling i štokfiš. Svi leksemi su, sa izuzetkom zadnjeg, u upotrebi u kolokvijalnom jeziku. Od navedenih je »federmeser«, prema VM, zabeležen 1791., a »štokfiš« 1790. godine, s tim da je današnja varijanta leksema »rozbratna« i može da se nađe i u novijim kuvarima³⁰, a i jelovnicima restorana.

2.2.4. Jednu grupu leksema čine termini koje je autor po svoj prilici za potrebe kuvara jednostavno ćirilčki transkribovao, s obzirom da su na osnovu do sada poznatih izvora samo ovde navedeni: lincertajg, mandel šnite, pokeraj, čukulade brot, celtna i gerirte, dok su: gefrorenes i holfne navedeni i u Midžinicinom kuvaru. Od citiranih leksema »pokeraj« navodi HST, 175 u obliku »poheraj«, a Sch., 25: »pokones« uz napomenu da se upotrebljava u Vojvodini. Kako ovi leksemi nisu verifikovani, sa izuzecima, ni u jednom delu od konsultovane sekundarne literature, teško je govoriti o njihovoj zastupljenosti u tadašnjem govoru, ali očito je da je autor kuvara pošao od pretpostavke da će njegovim čitaoci znati o čemu se radi. Da li?

2.2.5. Najmanju registrovanu grupu čine dva leksema: ajs i šneber, čija je semantika proverena usmeno i pismeno³¹, ali čiji model nije mogao da bude utvrđen (mada je tumačenje prvog: belance ulupano sa šećerom).

2.2.6. Analiza³² registrovanog materijala pokazuje da se po već poznatom redosledu na prvom mestu nalaze supstantivi, a o drugom mestu skoro da ne može ni da se govori, jer slede dva adjektiva i jedan verbalni leksem.

2.2.7. Od tri mocione oznake najviše je modela maskulina, pa neutra i na trećem mestu feminina. Tri feminina i sedam maskulina zadržava istu mocionu oznaku, kao što je imao model. Osam replika maskulina je nastalo od tri modela feminina i pet modela neutra, a šest replika feminina od tri modela maskulina a tri neutra, što znači da nema ni jedne replike neutra, a broj maskulina i feminina se povećao.

2.2.8. O izgovornom aspektu replika može da se zaključuje samo sa ortografskog aspekta ali vidi se da je akustična imitacija dovodila do supstitucije najbližim fonemom iz srpskohrvatskog jezika. I ovde je zastupljen princip refleksa vokala i konsonanta koji je obrađen u radu HST.

²⁷ Mažuranić, Vladimir: Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, Zagreb, 1908—1922, 312.

²⁸ HST, o. c., § 58.

²⁹ Nastao je od glagola »abtreiben« koji i danas znači »penasto umutiti«, — up. Wörterbuch der deutschen Sprache, Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1979. — Nem. »a« reflektuje se u srpskohrvatskom kao »o« — up. Krapfen — krofina itd. Upotreba ovog glagola je inače i usmeno proverena kod vrsne domaćice starije generacije Desanke Kovačević, rođ. Pecarski (Novi Sad), a nađena je i u rukom pisanom kuvaru Katarine-Katice Pušić, rođ. Pekić (Novi Sad), iz XIX veka.

³⁰ Vidi V. Totović, o. c. nap. 14.

³¹ Vidi Nap. 28.

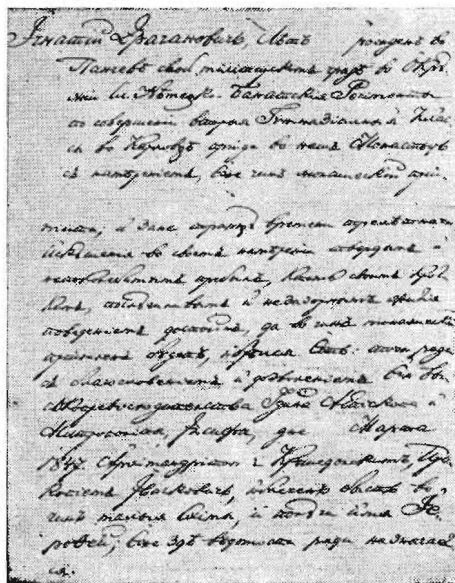
³² Ova analiza se odnosi na 2.2.1., 2.2.2. i 2.2.3.

2.2.9. Na osnovu analize registrovanog materijala može da se kaže i da je u ovom delu upotrebljen najveći broj pozajmljenica koje su kao leksemi već postojale u tadašnjem govoru, s obzirom da je jezik replike bio aktivan. O ovome govori u prilog činjenica da su se ovi leksemi, većim delom, naravno kao varvarizmi, zadržali u kolokvijalnom a i standardnom govoru i da su kao takvi obuhvaćeni u RMSH.

3. Još jednom je potvrđen najjednostavniji oblik delovanja jednog jezika na drugi, i ovog puta istorijski uslovljen, a to je uticaj leksike jednog jezika na leksiku drugog jezika. Jasno je da se pri tom najlakše u skladu sa fonološkim i morfološkim principima jezika replike asimiluju reči ušle kolokvijalnim putem. U zavisnosti od potrebe primene novog leksema stoji i frekventnost njihovog korišćenja što s druge strane učvršćuje njihovo postojanje. Kako je na proučavanom materijalu u pitanju kulinarska terminologija, razumljivo je da se od svih jezičkih jedinica — fonetskih, gramatičkih i leksičkih, najlakše pozajmljuju reči upravo zbog svoje pokretljivosti, a i neophodnosti i učestalosti korišćenja.

Leksem je mentalnog porekla i postoji kao simbol određene stvari i dok postoji stvar postoji i leksem, mada ne uvek i zauvek. Kao i sa promenama u životu uopšte i u životu leksema postoje promene: jedni ostaju a drugi prestaju.

U rukopisnoj knjizi manastira Krušedol »Protokol manastira Krusedola o postrigšijsja« od 1738—1851. godine zabeležen je sledeći tekst:

ИГНАТИЈ ДРАГАНОВИЧ, љет
рожден во Панчевје своб. милитарском
градје во Окружиј Сл. Неметско-Ба-
натскија Регимента по совершениј вто-
раја Гимназијалнаја класа во Кар-
ловцје пријде во наш Монастир с на-
мјерением, Жеже чин монашескиј при-
мити; и зане пројду времени трељет-
наго искушенија во својем намјерении
твердим и непоколебитим пребил, кто-
му своим кротким, послушливим и
незазорним житија поведением досто-
ин, да в чин монашескиј примлен бу-
дет, обрјелса Јест: того ради с благо-
словением и дозволением Јего Ви со-
копревасходительства Господина Архи-
епископа и Митрополита Јосифа, дне
..... Марта 1847. Архимандритом
Крушедолским, Прокопием Ивачкович
облечен бист во чин малиа Схими, и
получи имја Јеротеј; Еже заје вједо-
мости ради назначаја сја.
мости ради назначајасја.

S u m m a r y

LEXEMES OF GERMAN ORIGIN IN THE »SERBIAN COOKBOOK« FROM 1855 AND THEIR LINGUISTIC ADAPTATION

The investigation field was very severely limited: SERBIAN COOKBOOK Edited 1855. The analysis has shown that 54 lexemes make the separate terminological culinary corpus.

The corpus consists of two groups. One of them is built by the translating model's equivalents, substantives, which were masculine and remain, except one, all masculine.

The other group consists of five subgroups, which are — for the most part — substantives. The models are partly masculine, partly neuter and partly feminine, but the equivalents are all either masculine or feminine. The number of these two was increased, as there is no neuter in equivalents.

The lexical influence between languages is the most simple way of influence. In accordance with the phonological and morphological principles the colloquial way is the easiest one for loanwords as words are easy movable.